

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.9>

Volume 8/1

2024 p. 181-196

MOĞOL İSTİLÂSINDA ERMENİLER

ARMENIANS DURING THE MONGOL INVASION

Nebil KARADUMAN*

ÖZ

XIII. yüzyılın başında Uzak Doğu ve Orta Asya’da büyük bir işgal faaliyeti başlatan Moğollar, bilhassa Ögedey döneminden itibaren batı yönünde ilerleme politikası izlemeye başlamışlardır. Ögedey ve Güyük Han tarafından batıya sevk edilen Curmagun ve Elçigidey Noyanlar idaresindeki Moğol birlikleri Kafkasya bölgesine yerleşmişlerdir. Bu dönemde Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altında bulunan Ermeniler, bölgedeki diğer birçok topluluk gibi Moğol istilasının yarattığı kaos ortamından korkuya kapılsalar da çok geçmeden bu istilayı kendileri açısından tarihi bir fırsata çevirmek üzere ciddi girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak Moğol hareketinin Ön Asya’yı tesiri altına almaya başladığı ilk dönemden itibaren Hristiyan dünyasında Moğollar hakkında olumsuz bir imaj oluşmuştur. Oluşan bu izlenim çok geçmeden özellikle Kilikya Ermeni kralı I.Hetum’un siyasi gayretleriyle değişmiştir. Haçlı seferleri ile istediğini elde edemeyen Batı Hristiyan dünyası özellikle Ermenilerin Moğollar hakkında yazdıkları rapor ve mektuplar aracılığıyla Moğol istilasının aslında İslam dünyasına ağır bir darbe vurmak için bekledikleri fırsat olarak algılanmasına yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Moğollar, Ermeniler, Kafkasya, Selçuklular, Hristiyanlar.*

ABSTRACT

The Mongols, who started a major invasion of the Far East and Central Asia at the beginning of the XIIIth century, started to pursue a policy of advancing westward, especially from the period of Ogedei. The Mongol troops led by Curmagun and Elçigidey Noyans, who were sent westward by Ogedei Khan and Güyük Khan, settled in the Caucasus region. Although the Armenians, who were under the Anatolian Seljuk State during this period, were frightened by the chaos created by the Mongol invasion like many other communities in the region, they soon made serious attempts to turn this invasion into a historical opportunity for themselves.

---

* Dr. Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: karaduman.85@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0760-0845, Kayseri, Türkiye.

The negative perception of the Mongols in the Christian world underwent a significant change during the reign of Hetum I, the Armenian king of Cilicia. This change led to an alliance against the Turkish-Islamic states. The Western Christian world, which had failed to achieve its objectives through the Crusades, was convinced by reports and letters written by Armenians that explained how the Mongol invasion presented a crucial opportunity to weaken the Islamic world, despite initial fears.

Keywords: *Mongols, Armenians, Caucasia, Seljuks, Christians.*

XIII. yüzyılın başında Doğu Asya’da Cengiz Han’ın kurduğu Moğol Devleti çok kısa bir sürede Moğolistan’da girdiği mücadeleleri kazanarak doğuda Çin üzerine, batıda ise Ön Asya ve Karadeniz’in kuzeyinden Orta Avrupa’ya kadar uzanan fetih hareketleriyle Avrasya coğrafyasının büyük bir bölümünü hakimiyeti altına almıştır. Moğol İmparatorluğunun yükselişi ve çöküşü çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olmakla birlikte siyasi, ekonomik ve dini alandaki tesirleri çok daha uzun süreli olmuştur.¹

Cengiz Han tarafından Karakurum merkezli kurulan bu yeni devletin ilk büyük seferi doğuda Çin’i idare eden Jin sülalesi üzerine yapılmıştır. Çin’in büyük bir kısmını itaate aldıktan sonra yönünü batıya çeviren Moğol orduları, önce Balasagun merkezli Karahıtaylar’ın siyasi varlığına son vermişlerdir.² Karahıtayların mağlubiyeti, Moğollar ile dönemin en büyük siyasi güçlerinden birisi olan Harezmsşahların sınırdaş olmalarını sağlamıştır. Moğollar ile Harezmsşahlar arasındaki ilk ilişkiler ticaret temelinde kurulmuştu. Cengiz Han ve Harezmsşah Muhammed arasında yapılan anlaşma gereği tüccarlar bu iki ülke arasında serbestçe dolaşabilecekler ve her türlü ticari faaliyetleri bu iki devletin garantisi altında olacaktı. Ancak, ticareti geliştirmeye yönelik atılan bu adım iki siyasi güç açısından da olumlu meyvelerini vermeden son bulmuştur. Cengiz Han’ın Çin seferinde elde ettiği başarılar Harezmsşah’ı rahatsız etmekteydi. Bunun yanı sıra Karahıtay tahtını ele geçirerek Maverâünnehir’de giriştiği işgal hareketleri ile Harezmsşah Muhammed’i uzun süre meşgul eden Küçlüg’ün³ Moğollar tarafından süratle yenilgiye uğratılması da Alâeddin Muhammed’i derin endişelere sevk etmiştir.⁴ İşte böyle bir ortamda ilişkilerin kopmasına ve bölgenin iki süper gücünün karşı karşıya gelmesine ve tüm Ön Asya’nın kaderine tesir edecek bir hadise gerçekleşmiştir. Cengiz Han tarafından Harezmsşah ülkesine ticaret yapmak üzere gönderilen kervan, Otrar’da vali İnalıcık

¹ Timothy May, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2021, ss. 85–115; Abdulkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. V, s. 67.

² Denis Sinor, “The Kitan and the Kara Khitay”, *History of Civilizations of Central Asia, Vol.IV*, ed. M. S. Asimov, C. E. Bosworth, Paris 1998, ss. 240–41.

³ Nayman Tayang Han’ın Cengiz Han ile girdiği mücadelede yenilerek ölmesi üzerine oğlu Küçlüg, Moğollar karşısında tutunamayarak daha batıda Yedisu bölgesinde idareyi elinde bulunduran Karahıtay Gürhanına sığınmak zorunda kalmıştır. Karahıtay Gürhanı’nın kızı ile evlenen Küçlüg, çok geçmeden Karahıtay tahtını ele geçirerek Harezmsşah toprakları üzerinde işgal hareketlerine girişmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Temir (çev.), *Manghol-un Niuça Tobça’an, Moğolların Gizli Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1986, s. 125; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 109.

⁴ Aydın Taneri, *Harezmsşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 41.

tarafından casuslukla suçlanarak tutuklanmış ve tüm mallarına el konulmak suretiyle tüm tüccarlar katledilmişlerdi. Moğol heyetinin başına gelenleri haber almasıyla hiddetlenen Cengiz Han başta Harezmsah valisi olmak üzere bu işe karışan failleri cezalandırmak üzere kendisine teslimini talep eden yeni bir heyet gönderdi. Ancak bu son heyetin de katledilmesi Cengiz Han'ın Moğol ordusunu Harezmsah ülkesine yönlendirmesine yol açmıştır.⁵ Alâeddin Muhammed'in Moğollara karşı gösterdiği bu saldırgan politika çok kısa bir süre içerisinde tüm memleketinin Moğol orduları tarafından işgaline, asırların birikimi, Türk-İslam kültürünün en önemli örneklerinin bulunduğu Maverâünnehir şehirlerinin yerle bir edilmesine neden olmuştur. Moğol birliklerinin önünden haremını ve tüm zenginliklerini bırakarak Hazar Denizi'ndeki "Bab Sükûn" adasına kaçan Harezmsah Muhammed, burada perişan bir vaziyette 1220 yılında vefat etmiştir.⁶ Muhammed Harezmsah'ı yakalamak üzere gönderilen Cebe Noyan⁷ ve Sebütey Noyan idaresindeki Moğol müfrezesi⁸ sultanın ölümünden dolayı bu görevi başaramamış olmakla beraber, ileri harekâtlarına devam ederek Kafkasya üzerine bir keşif akını gerçekleştirir.⁹ Cebe ve Sebütey 1220-1222'de Rey, Hemedan ve Tebriz üzerinden Tiflis'e kadar düzenledikleri harekâta Gürcüleri firara mecbur etmişlerdir. Cebe ve Sebütey'in birlikleri daha sonra Derbent üzerinden Don ve Volga Nehirleri arasındaki Kıpçak arazisine yürümüşlerdir.¹⁰ Burada 1222 yılında Rus ordusunu Kalka Irmağı kenarında imha eden Cebe ve Sebütey, Deşt-i Kıpçak seferi ile meşgul oldukları sırada Cengiz Hanın büyük oğlu Cuci de Harezm seferinden dönerek, daha önce babası tarafından kendisine tahsis edilmiş olan İtil Irmağı doğusundaki yurduna dönmüştür. Kafkasların işgali, Rus ordusunun imhası ve Suğdak limanının yağmasından sonra, 1223 sonlarında, Cengiz Han'a bu sefer sırasında edindikleri ganimetleri ve hepsinden daha önemlisi, bir sonraki seferlerinde işlerine oldukça yarayacak olan istila deneyimlerini de aktarmak üzere Seyhun Nehri kuzeyine doğru hareket etmişlerdir. Cebe ve Sebütey Noyanlar komutasındaki birlikler tarafından Hazar denizi etrafının tamamen ele geçirildiği bu ilk sefer, özellikle Kafkasya, Ön Asya ve Kıpçak bozkırları üzerinde yapılacak planlı istila hareketleri için Moğollara büyük bir tecrübe kazandırmıştır. 1227'de Cengiz Han'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ögedey, babası zamanında düzenlenen Çin, Ön Asya ve Avrupa seferlerini yeniden başlatmıştır.¹¹ Bu doğrultuda 1229 yılında Ön Asya'ya gönderilen Carmugan Noyan'ın asıl görevi Harezmsah devletinin yıkılması ile Hindistan'a kaçan¹² ancak 1224 yılında eski kuvvetine kavuşarak, Harezmsah devletini Tebriz'de tekrar ayağa kaldıran Celaleddin Harezmsah tehdidini ortadan kaldırmak

⁵ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 174; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 120.

⁶ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydin, Ahmet Ağırakça, Bahar Yay., İstanbul 1987, C. XII, s. 329; A. Konstantin D'ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yay., İstanbul 2008, s. 110.

⁷ Noyan, Cengiz Han zamanında rütbece büyük yahut küçük tüm askeri komutanların genel adı. Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 5.

⁸ Batı seferine çıkan ve 20 bin kişilik bu birlik İbnü'l Esir'de "el-Muğarribe" olarak adlandırılmaktadır. Bkz. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C. XII, s. 328.

⁹ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 185.

¹⁰ D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 136.

¹¹ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 191.

¹² Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 154.

olmuştur. Batıda Cebe ve Sebütey tarafından gerçekleştirilen işgallerden sonra kurulamayan Moğol idare sisteminin kurulması da onun öncelikli görevleri arasında olmuştur. Carmugan'ın idaresi altında gönderilen yaklaşık 40 bin kişilik ordu, bir daha geri dönmek üzere yola çıkmış olan askerlerden ve onların ailelerinden oluşuyordu.¹³ Bu sırada Celaleddin Harezmsah, Azerbaycan bölgesinde nüfuzunu sağlamlaştırmış ve eski itibarını kazanmış olmakla beraber, Moğol birlikleri karşısında beklenen dayanıklılığı gösteremeyip, takip ettiği yanlış politikalar neticesinde bölgedeki birçok devlet ile anlaşmazlığa düşmüştü. Nitekim anlaşmazlığa düştüğü kişilerin başında gelen Türkiye Selçuklu sultanı Alâeddin Keykûbâd ile 1230'da yaptığı Yassı Çemen savaşını kaybetmiş ve Tunceli dağlarında öldürülmüştür.¹⁴

1232 yılında Celaleddin Harezmsah'ın ülkesine hâkim olan Carmugan Noyan, Azerbaycan'a gelerek Mugan'a yerleşmiş ve bir müddet bölgedeki Ermeni ve Gürcülere boyun eğdirmekle meşgul olmuştur.¹⁵ Moğollar, bir kaçağın takipçisi olarak bulunmuş oldukları Kafkasya'da ilk kez görünmelerinin aksine bu kez bölgeyi ele geçirme gayesindeydiler. Öyle ki Moğollar hayvan sürüleri ve aileleri ile sefere iştirak etmişlerdi. Beraberlerinde Çin'in gelişmiş kuşatma aletleri, mancınıklar ve koçbaşı gibi aletler de getirmişlerdi.¹⁶ Moğolların Kafkaslarda ilk ciddi faaliyeti bölgenin siyasi teşkilatını bozmak oldu.¹⁷ Ancak Carmugan bu bölgede yapılan katliamın durmasını ve buraların vergiye bağlanması yönünde bir siyaset izlemiştir.¹⁸ Moğollar bununla da kalmayarak yapılan düzenleme ile Ermeni ve Gürcü prenslerinin itaatleri halinde kendi bölgelerinde hüküm sürebilmelerine izin vermişlerdir. Moğolların izledikleri bu politika çok geçmeden coğrafi ve siyasi olarak çok zor yönetilebilecek bu bölgede hâkimiyetin kurulmasını hızlandırmıştır. Özellikle Ermeni vakanüvisleri bu konuda Moğollara tanrısal bir kutsiyet atfederek, “*bu memleketlerin hâkimiyeti için Tanrı'nın onlara kudret ve zafer nasip ettiğini, bu ilahi kuvvete tabi olarak, Tanrının üzerlerine gönderdiği kuvvetin kıtalinden ve tahribatından sakınılabileceğini*” ifade etmeye başlamışlardır. Art arda gelen Moğol zaferleri tüm bu inançları kuvvetlendirmiştir.¹⁹ Aslında doğu Hristiyanlığının bir hayal ürünü olan bu söylentiler, Moğolların aslında Hristiyan inancına mensup olduklarını ve Müslüman tabiiyeti altındaki Hristiyan ahalinin intikamını almak üzere Tanrı tarafından gönderilmiş oldukları inancını doğurmuştur. Bu gibi söylentilerin çıkmasına, Moğol ordusunda yer alan Nesturî inancına mensup askerlerin beraberlerinde taşıdıkları çadırın kiliselerin varlığı da etki etmiş olmalıdır.²⁰

¹³ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi- I (Kuruluş Devri)*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994, ss. 28–29.

¹⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C. XII, s. 454.; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarıcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, ss. 85–88.

¹⁵ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yay., Ankara 2007, s. 184.

¹⁶ Robert Bedrosian, “Armenia During the Seljuk and Mongol Periods”, *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, ed. Richard G.Hovannisian, St. Martin's Press, New York 1997, C. 1, s. 258.

¹⁷ Vladimir Minorsky, “Tiflis”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, y.y., s. 269.

¹⁸ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954, s. 10.

¹⁹ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007, s. 247.

²⁰ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 22.

Moğollar Ön Asya'da, Orta Asya ve Moğolistan'da yaptıklarının aksine, dini gruplar arasında bir vaziyet takınmak durumunda kalmışlardır. İstila hareketlerinin hedefi olan Müslüman devletlerin tebaası olarak yaşayan ve birbirine bağlı görünen bir Hristiyan cemaati vardı. Bunlar bölge siyasetinde önemli rol oynadıklarından kendilerine karşı kayıtsızlık gösterilemezdi.²¹ Moğolların kendilerine karşı mukavemet gösteren Kafkasya Hristiyanlarına, bilhassa Maveraünnehir'de aynı mukavemeti gösteren Müslüman ahaliye uyguladıkları acımasız zulümleri yapmamaları da bunun bir göstergesi olabilir. Nitekim Moğollar, düzenledikleri her seferde kendilerine karşı koyarak teslim olmayan yerli halkı kılıçtan geçirmeyi bir savaş kuralı olarak uygulamaktaydılar.

Moğolların Ön Asya'da Hristiyanlar lehine vaziyet almaları onların İsa'nın dinine meyyal olmalarından ziyade, daha çok siyasi çıkarları ile açıklanabilir. Siyaseten gösterilen bu teveccühe karşılık Hristiyanlar, bilhassa Ermeniler, kendilerine göre asırlardır devam eden Müslüman boyunduruğun karşı Moğol kuvvetini kullanabilme düşüncesine kapılmışlardır. Bu düşüncenin oluşmasını destekleyecek bazı durumlar vardı. Bunların başında Moğol ordusunda görev alan Nesturî inancına sahip askerlerin yanlarında taşıdıkları haç ikonları ve çadır kiliseler gelmekteydi.²² Bu görüntü Moğolların topyekûn Hristiyan inancına sahip olabilecekleri yönündeki umutları canlandırmış olmalıdır. Hatta 1141'de Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'i mağlup eden Karahitay hanı Yelü Dashi'ye ve daha sonra Karahitay tahtını ele geçiren Nayman prensi Küçlüg'e yapılan Rahip Kral Yohannes benzetmesi, Moğollar için yapılmaya başlanmıştı.

Moğollar içerisinde Nesturî inancına sahip Hristiyan bir cemaatin varlığı bilinmekle beraber, Moğolların dini olarak Hristiyanlığa meyletmelerinin asıl sebebi, Hristiyanlardan bir müttefik olarak yararlanma düşüncesi ağır basmaktadır. Nitekim savaş esnasında bu gibi aldaticı taktikleri kullanmada Moğollar oldukça mahirdiler. Daha önce buna benzer bir durum, Deşt-i Kıpçak üzerine seferde bulunan Cebe ve Sebütey'in burada Kıpçakların başı çektiği, bölge halklarından müteşekkil bir ittifakı dağıtma girişiminde görülmüştür. Cebe ve Sebütey Noyanlar, Kıpçaklara gönderdikleri elçiler aracılığıyla onlara Türk-Moğol kardeşliğini hatırlatmışlar ve böylece onların taraf değiştirmelerini sağlamışlardır.²³ Kıpçakların eski müttefikleri bir bir mağlup edildikten sonra Kıpçakların takibine çıkan Moğollar, bunları perişan ederek daha önce kendilerine verdikleri tüm ganimeti geri almışlardır.²⁴ Moğollar ile ilk defa karşılaşan Ermeni müverrihler, Moğollar hakkındaki ilk izlenimlerini Batı'ya, Papalık makamına ve Hristiyan krallara aktarmakta geç kalmamışlardır. Güyük, Mengü ve Hülagü hanların Hristiyanlığa mensup oldukları inancı, bu yanıltıcı haberlerden kaynaklanıyor olmalıdır.²⁵

²¹ Berthold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1957, s. 227.

²² Bayarsaikan Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, Brill, Leiden 2011, s. 49.

²³ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C. XII, s. 345.; Mustafa Kafalı, "Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu", *Tarih Dergisi*, S. 25 (1971), ss. 184-85.

²⁴ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, çev. Halil İnalçık, TTK Yay., Ankara 2011, s. 255.

²⁵ Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, ss. 49-50.

Carmugan Noyan'ın Kafkasya'da Ermeni ve Gürcülere olan münasebetleri Ermeni kaynaklarında övgüyle anlatılmaktadır.²⁶ Nihayetinde bir Moğol generali olan Carmugan, Cebe ve Sebütey'in geçtiği bölgelerde ve bu bölgelerle doğrudan bağlantılı olan yerlerde Moğol idari mekanizmasını kurmaya çalışmıştır. İlk başta bölge halkından alınan geçici vergiler, Güyük Han'ın emriyle 1/10 değerinde erkeklerden alınmaya başlanmıştır. Ayrıca hareket eden etmeyen her şey üzerinden 1/30 oranında vergi yükümlülüğü getirilmiştir.²⁷ İmparatorluğun sınırlarını Türkiye Selçuklu devletinin hudutlarına kadar getiren Carmugan'ın bu bölgedeki kazanımlarının başında, Kafkaslarda ikamet eden Ermeni ve Gürcülerin sadakatlerini temin etmesi olmuştur.²⁸ Papalık makamının temsil ettiği batı Hristiyan âleminde Moğollarla ittifak kurularak Müslüman dünyasına ağır bir darbe indirme fikri yine ilk olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır.²⁹ Roux'a göre Kafkaslar'da bulunan en büyük iki Hristiyan cemaatten Gürcüler ve bilhassa Ermeniler gönüllü olarak gerçek bir coşku ile Moğollara tabi olmuşlardır.³⁰ Gürcüler bir krallık dâhilinde böyle kapsamlı bir politikayı tatbik etmiş olabilirler. Ancak, aynı bölgede prensler ve lortlar/*nakhararklar* tarafından idare edilen Ermeniler, böyle büyük bir siyaseti takip edebilecek müşterek bir idare mekanizmasına sahip değillerdi.³¹ Zaten Moğolların, çoğunlukla Carmugan Noyan zamanında, bölgede idareyi sağlaması, bu prenslerin kendi çıkarlarını bir diğer prene karşı Moğollar ile işbirliği yaparak koruması sonucunda mümkün olmuştur.³² Yani Kafkasya'da yer alan Hristiyan cemaatin Moğollara tabi olması, Müslüman boyunduruğundan kurtulmak gibi tüm etkenlerin dışında, daha çok zorunluluktan kaynaklanmıştır. Ermenilerin ilk başta kabul etmek zorunda kaldıkları Moğol tabiiyeti daha sonra, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti tabiiyetinde bulunan Kilikya Ermenileri tarafından Müslümanlara karşı intikam almak gayesi ile gönüllülük esasına dayalı bir müttefikliğe dönüşmüştür. Gerçekten Carmugan Noyan'ın rahatsızlanması üzerine 1242'de yerine atanan Baycu Noyan³³ döneminde kurulan ilişkiler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Carmugan Noyan'ın son dönemlerinde Moğolların Kafkas harekâtı durma noktasına gelmişti. Yerine Baycu'nun atanması, bölgede yavaşlayan Moğol askeri faaliyetlerini yeniden canlandırmıştır.³⁴ Carmugan Noyan ve onun yerine görevlendirilen Baycu Noyan dönemlerinde Kafkasya'da bulunan Ermeni prensleri ellerinde kalan küçük topraklarını

²⁶ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 10.

²⁷ Bedrosian, "Armenia During the Seljuk and Mongol Periods", s. 259.

²⁸ Timothy May, *Chormağan Noyan: the first Mongol military governor in the Middle East*, Indiana University, Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies 1996, s. 80.

²⁹ A. Atamian Bournoutian, "Cilician Armenia", *The Armenian People From Ancient to Modern Times Vol. I*, ed. Richard G.Hovannisian, St. Martin's Press, New York 1997, s. 286.

³⁰ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 278.

³¹ Mehlika Kaşgarlı, *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990, s. 53.

³² Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, s. 71; Müverrih Vardan, *Türk Fıtuhatı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1937, ss. 225-26.

³³ Müverrih Vardan, *Türk Fıtuhatı Tarihi (889-1269)*, s. 228.

³⁴ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 62; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi- I (Kuruluş Devri)*, s. 30,36.

koruyabilmek adına Moğollara boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada siyasi birlikten uzak bir durumda olan Kafkasya’da, Moğol istilası önünde duramayacak olan bu nakhararkların onlara itaatten başka şansları bulunmuyordu. Ancak bu mecburi boyun eğme hali çok geçmeden gönüllü bir vasallığa dönüşecektir. Moğollar, yeni tebaalarını Müslüman idaresinden kurtarmak ve uzun zamandır Hristiyanlığın umut ettiği büyük fırsatları sunuyorlardı. Moğol istilasının kendilerine sağlayacağı imkânları daha ilk başlarda anlayan Ermeniler kısa sürede Moğollar için Kafkasya’da destek sağlayan önemli bir müttefik haline gelmişlerdir. Öyle ki Ermeniler çok kısa bir süre içerisinde, uygulanan vahşette Moğollara iyi bir rakip olduklarını göstermişlerdir.³⁵ Kilise papazları tarafından Tanrının takdiri olarak sunulan Moğol tahakkümü “Tanrının seçimi” olduğu için sonuna kadar desteklenmeliydi.³⁶ Kilise tarafından böylesine bir kutsiyet atfedilen Moğollara itaat eden bir *nakhararkın* sadakatini ispat için yapması gerekenlerin başında, Cengiz mirasının koruyucusu olarak bir Moğol prenses ile evlenmek ve Cengiz yasasına bağlı kalacağına yemin etmesi geliyordu. Böylece Moğolların vassallarına sundukları askeri destekten, din adamlarına sağladıkları imtiyazlardan ve hepsinden önemlisi kendi topraklarının kendilerine iadesi imkânlarından yararlanabilirlerdi.³⁷ Çok kısa bir zamanda Moğollar için ne derece değerli müttefikler olduklarını kanıtlayan Ermeniler, Kafkasya’da bölünmüş prenslikler ve soylu aileler etrafında toplanan nüfusun Moğol hâkimiyetinde tutulmasında da önemli rol oynamışlardır. Bu çok başlı yapıyı iyi kullanan Moğollar, bu sayede bölgede Moğollara başkaldıran diğer Ermeni merkezlerine de bu tabi yöneticiler aracılığıyla hâkim olmuşlardır. Ermeni prenslerinin kendi soydaş ve dindaşlarına karşı düzenlenen seferlerde Moğol ordusu safında yer almaları, onların Moğollar tarafından, Memlukler ve Türkiye Selçukluları üzerine düzenlenen seferlerdeki vaziyetlerini de ortaya koymuştur.³⁸ Kafkasya’da yerlerini sağlamlaştıran bu prenslerin kazandıkları imtiyazlar daha sonra Kilikya’da Türkiye Selçuklu idaresinde bulunan Ermeni baronlarının, yaklaşan bu kuvvet karşısında gösterdikleri tavrı belirlemekte de oldukça etkili olmuştur. Nitekim Ermeni baronları burada Moğollarla kurdukları ittifak neticesinde, yapılan işgallerden büyük ganimetler elde etmişlerdir.³⁹

Kilikya, Moğol istilası sürecinde Ön Asya Hristiyanları için Moğollarla kurulan ittifak anlamında merkezi bir rol oynamıştır. Bu politikaların tamamı Kilikya’da yerleşik küçük Ermeni Baronluğu tarafından ortaya konulmuştur. Kilikya Ermeni yöneticileri Moğol işgalini ve Ermenistan üzerindeki etkisini dikkatli ve politik bir şekilde izlemişlerdir.⁴⁰ Moğol istilasının Türkiye Selçuklu devleti sınırına dayandığı bir dönemde, Alâeddin

³⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 278,338.

³⁶ Lauren Prezbindowski, *The Ilkhanid Mongols, the Christian Armenians, and the Islamic Mamluks : a study of their relations, 1220-1335*, Louisville University, Master of Arts in Department of History 2012, s. 43.

³⁷ Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, s. 71.

³⁸ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 16; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Gazi Üniversitesi 2008, s. 155.

³⁹ Prezbindowski, *The Ilkhanid Mongols, the Christian Armenians, and the Islamic Mamluks : a study of their relations, 1220-1335*, ss. 50–52.

⁴⁰ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 204.

Keykûbâd tarafından Selçuklu hâkimiyeti altına alınan Kilikya, her zamanki gibi stratejik önemini korumaktaydı. Toros maden ocaklarından çıkan demir, bölgenin bol kereste üretimi ve ovalarından temin edilen buğday, şarap, kuru üzümünün yanı sıra buradaki atlar ve katırlar yabancı ülkelerde çok değer görmekteydi. Ayrıca Batı için Doğu ticaretinin başlıca istasyonu olan bu bölge⁴¹, X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans tarafından buraya göçe zorlanan Ermenilerce zaman zaman tehdit edilmekte idi.⁴² Malazgirt savaşından sonra Ermeniler özellikle önemli kale ve sarp dağlık bölgeleri ele geçirerek bu bölgede birbirini izleyen dönemlerde Rupen ve Hetum ailelerinin yönetiminde küçük bir Ermeni prensliği olarak ortaya çıkmışlardı. Bu Ermeni prensliği, Selçuklular ve Müslümanlar üzerine düzenlenecek bir Haçlı seferinin gerçekleşmesi için papalık makamından birçok kez talepte bulunmuştur. Burada dikkat edilecek husus, Ermenilerin dışında Müslüman idaresinde bulunan diğer hiçbir Hristiyan cemaatin, Batı Hristiyanlığından müdahale isteğine kayıtlarda rastlanmamış olmasıdır. Kilise etrafında örgütlü bir halde yaşayan Ermenilerin bu yardım talebi sadece Müslüman idaresine karşı olmamıştır. Selçuklu idaresinin sağladığı güven ortamının aksine, her fırsatta Ermenilere baskı uygulamış olan Bizans'a karşı da Ermeni baronları ve din adamları Avrupa'dan yardım talep etmişlerdir. Nitekim Papa VII. Gregorius ile Ermeni patriği arasındaki mektuplaşmada her iki tarafında ortak düşmanı olan Bizans ve Türklere karşı bir ittifaktan bahsedilmiştir.⁴³ Papa Gregorius, "*Hiçbir millet Ermeniler kadar kendi isteği ile Haçlı ordularının yardımına koşmamıştır. Ermeniler Haçlılara at, silah ve zahire vermişlerdir*" diyerek Haçlıların bölgede en büyük yardımcılarının Ermeniler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Haçlı seferleri sırasında Bizans ve Türklere karşı fırsattan istifade eden Ermeniler, Kilikya'da ilk başta bir prenslik ve akabinde II. Leon döneminde bir krallık kurmuşlardı. Bizans ve Türklere karşı Haçlılardan yardım gören Ermeniler, Frenk tesiri altına girmişler ve Kilikya'da Avrupa tarzında bir feodal yapı oluşturmuşlardı. Buna rağmen her zaman olası bir Haçlı tehdidi ve Ermeni milli kimliğini temsil eden Gregoryen mezhebinden uzaklaşma kaygıları dolayısıyla, onlara karşı milli şuur ve tepkilerini göstermişlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti sultanı Alaeddin Keykûbâd, Moğol istilasının kapıya dayandığı bir dönemde, ne zaman ne yapacağı belli olmayan Kilikya Ermenilerini itaat altına alarak, İzzeddin Keykavus döneminde ödedikleri harcı iki misline çıkartmak suretiyle tedbir almıştı (1225). Aynı zamanda Selçuklu metbuluğunu tekrar kabul eden Ermeniler, ihtiyaç olması halinde teçhizatlı olarak 1000 süvari ve 500 çarkçıdan oluşan bir kuvveti göndermeyi ve parayı sultan adına bastırmayı kabul etmişlerdi.⁴⁵ Ancak Alâeddin Keykûbâd'ın zehirlenerek öldürülmesi üzerine Selçuklu tahtını devralan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Moğol tehdidi giderek artmış ve bu yeteneksiz sultan döneminde

⁴¹ Wilhelm Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yay., İstanbul 2000, s. 411,415.

⁴² George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Yay., Ankara 2011, s. 350.

⁴³ Kaşgarlı, *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 50.

⁴⁴ Mehmet Ersan, "Ermenilerin Nazarında Haçlılar", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. M. Metin Hülagü, Ankara 2014, C. II, s. 205.

⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, ss. 366–67.

Türkiye toprakları Moğol istilası ile karşı karşıya kalmıştır.⁴⁶ 1242’de Erzurum’un Moğol işgaline uğraması, istilayı Türkiye kapılarına kadar getirmiş oldu. Ancak kış mevsiminin bastırması ile Moğolların Mugan’a kışı geçirmek üzere geri dönmeleri, Türkiye Selçuklularının bu istilaya karşı koyabilmek için kısa süreli de olsa askerî bir hazırlık yapma fırsatı verdi. İlk başta Selçuklulara tabi olan komşu Müslüman ve Hristiyan memleketlere elçiler gönderilip, müşterek düşmana karşı ortak hareket edilmesi yönünde tedbirler alınması kararlaştırıldı.⁴⁷ Bu amaçla Ermeni kralı Hetum’un babası Baron Konstantin Kayseri’ye çağırılmış, tabiiyeti gereği göndermek zorunda olduğu 1500 askerin yanı sıra 3000 kişilik bir kuvvetle istikbaldeki savaşa iştirakine karar kılınmıştır. Bu anlaşmaya rağmen Ermeniler, Köseadağ’da Moğol ordusu ile karşılaşan Selçuklu ordusuna katılmamışlar, ancak Moğollar Sivas’ı teslim alıp Kayseri kapılarına dayandıkları sırada orduya katılmak üzere gelmişlerdi. Ne var ki burada da ağırdan alarak, savaşın gidişatını seyretmek suretiyle, savaşın Moğollar lehine geliştiğini görüp, geceleyin gizlice kaçmışlardı.⁴⁸ Köseadağ’da savaşmadan geri çekilen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, panik içerisinde Ankara’ya kadar çekilmişti. Türkiye Selçuklu ordusunun dağılmış olduğunu anlayan Moğollar derhal Anadolu şehirlerini işgal etmeye başladılar. İlk önce Sivas’a gelen Moğollar, şehir halkının aman dilemesi ve ellerindeki tüm zenginlikleri Moğollara teslim etmeleri üzerine şehir halkına zarar vermediler. Sivas’ın müstahkem surlarını yıktıktan sonra Kayseri önüne kadar ilerlediler. Kayseri halkı Moğollar karşısında ilk başta teslim olmayarak şehri savunmayı tercih etmiştir.⁴⁹ Kuşatmanın uzadığı ve Moğol ordusunun tam geri döneceği bir esnada, Kayseri’de iğdişbaşı* olarak görev yapan Hacukoğlu Hüsam adında bir Ermeni, gece olunca gizliden Moğol generali Baycu Noyan’a haber göndererek, can güvenliği konusunda kendisine teminat verilmesi şartıyla kale kapısını Moğollara açabileceğini söylemiştir. Baycu’nun kendisine verdiği teminat karşılığında şehrin kapılarını açan Hacukoğlu Hüsam, Moğolların Kayseri’de yaptıkları tüm işkencelerin sorumlusu olmuştur.⁵⁰ Aknerli Grigor her ne kadar Hacukoğlu Hüsam’dan bahsetmese de Moğolların Kayseri’yi hile yolu ile ele geçirdiklerini ve ileri gelenlerini öldürerek, halkını esir ettiklerine kroniğinde yer vermiştir.⁵¹

Türkiye Selçuklu Devletinin tebaası olan Ermenilerin Moğol istilası karşısında tabiiyeti altındaki devlete karşı menfi tutumu bu örnekle sınırlı değildir. Köseadağ savaşından sonra

⁴⁶ Feridun Nâfiz Uzluk (çev.), *Anonim Selçuknâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Örnek Matbaası, Ankara 1952, s. 30.

⁴⁷ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, s. 64.

⁴⁸ Gregory Abû'l Farac, *Chronicon Syriacum, Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999, s. 542; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 451.

⁴⁹ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yay., Ankara 2011, s. 20.

* XII ve XIII. yüzyıllarda Anadolu şehirlerindeki vergi memurlarına iğdiş deniliyordu. Kelime kaynaklarda Arapça ve Farsça çokluk şekilleriyle de (egâdişe, igdişân) kullanılmıştır. İğdişlerin reislerine “iğdişbaşı, emîr-i iğdişân, emîrü'l-egâdişe” adı verilmiştir. Bkz. Faruk Sümer, “İğdiş”, *TDVİA*, 2000, C. 21, ss. 524–25.

⁵⁰ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, ss. 73–74.

⁵¹ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 17.

Anadolu şehirleri Moğollar tarafından bir bir ele geçirildiği esnada, Moğolların önünden kaçan yerli Müslüman halk yollarda Ermeniler tarafından saldırılara maruz kalmıştır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ordunun Moğollar karşısındaki hezimetinden haberdar olur olmaz kızını, cariyelerini ve tüm servetini alarak, Kilikya Ermeni kralı Hetum'un babası baron Konstantin'e sığınmıştır. Bu siyasi sığınmayı kendileri için bir fırsat olarak değerlendiren Baron Konstantin ve Hetum, Moğolların teveccühünü kazanmak üzere, Baycu Noyan'a sultanın haremünün ellerinde olduğunu, diledikleri takdirde bu mültecileri kendilerine teslim edecekleri haberini göndermişlerdir. Ermeni kaynakları mültecilere karşı utanç verici bu davranışın, Moğolların zorlaması sonucu mecbur kalınarak yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Zira mültecileri Moğollara teslim etmemeleri durumunda Ermeniler ve Moğolların aralarında akdettikleri dostluk anlaşmasının geçerliliğini yitireceğini öne sürmüşlerdir.⁵² Ancak, Simbat vakayinamesinde yer alan "dostluk anlaşması" ifadesi çok önemlidir. Anlaşıldığı üzere Ermeniler Moğollara itaatlerini arz etmişler ve bunun karşılığında bazı siyasi çıkarlar elde etmek suretiyle onlarla bir dostluk anlaşması yapmışlardır.⁵³ Süryani tarihçi Abûl Farac olayı, "Bu son derece menfur ve müstekreh hareket, bütün hükümdarların nazarında hiçbir veçhile vukuu caiz sayılmıyordu" ifadeleriyle kınamıştır.⁵⁴ Moğol-Ermeni ilişkilerinin en aktif dönemi işte bu olayların hemen ardından başlamıştır.

Ögedey'in ölümü üzerine Töregene Hatun'un naibeliği ile yönetilen Karakurum'da yeni han seçimi için kurultay düzenlenmesi gündeme gelmişti. Bu şartlar altında Baycu Noyan'ın doğuya çekilmesi gerekiyordu. Bu uygun koşullarda Türkiye Selçukluları tarafından Kilikya Ermenileri üzerine bir cezalandırma seferi yapılmıştır (1245). II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu sefer esnasında ölmesi üzerine Ermenilerle bir anlaşma imzalanmıştır. Sultanın ölümünden habersiz olan Ermeni kralı Hetum ile yapılan anlaşma gereği, Ermenilerin savaş tazminatı ödemeleri, yaptıkları zarar ve ziyanın karşılanması ve Ermenilerin işgal ettikleri yerlerin teslimi kararlaştırılmıştır.⁵⁵ Ancak 1246 yılından itibaren Türkiye Selçuklu devletini temelinden sarsan ciddi olaylar ve Moğol tabiiyetinin yarattığı buhran ortamı nedeniyle Ermeniler bu anlaşma şartlarına hiçbir vakit uymamışlardır.⁵⁶

Batıda Papalık ve Hristiyan krallar, haklarında yazılmış gerçek dışı hikâyelerle Moğol ilerleyişini henüz tam olarak anlayamadıkları bir dönemde, Ermeniler onlarla bir ittifak yapmanın Hristiyan âlemi için son derece önemli olacağına karar vererek Moğollarla ittifak kurmak üzere büyük çaba sarfetmişlerdir. Özellikle 1243'de Moğolların Türkiye Selçukluları üzerinde kesin bir galibiyet almaları üzerine Ermeni idareciler açık bir şekilde Moğol saflarında vaziyet almışlardır. Bu idarecilerin başında gelen Kilikya Ermeni baronu Hetum Moğollara itaatinin mükafatını almak ve onlarla daha sonra

⁵² Gundstabl Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1946, s. 86.

⁵³ Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, ss. 186-87.

⁵⁴ Gregory Abû'l Farac, *Chronicon Syriacum, Abû'l Farac Tarihi*, s. 543.

⁵⁵ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s. 87.

⁵⁶ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yay., Ankara 2002, s. 32.

Müslüman âlemine karşı kurulacak bir ittifakın temellerini atmak üzere Kilikya Ermeni ordusu komutanı ve aynı zamanda kardeşi olan Sımbat'ı, 1248'de Karakurum'a göndermiştir.⁵⁷ Burada Güyük Han'ın taht törenine katılan Sımbat, Güyük Han tarafından teveccüh ile kabul edilmiş ve kendisine Kilikya Ermenileri hakkında himaye ve dostluk teminatı içeren bir berat verilmiştir.⁵⁸ Bu kabulde Sımbat, Türkiye Selçuklularının ele geçirdiği şehirlerin kendilerine iadesini de talep etmiştir. Güyük Han, talep edilen şehirlerin valiliğini Sımbat'a vermiştir. Sımbat dönüşte Anadolu ve Kafkaslarda Moğolların başkumandanı olan Baycu Noyan'ı da ziyaret etmiştir. Baycu, Güyük Han tarafından Sımbat'a verilen imtiyazları yerine getirmiştir.⁵⁹

Kilikya Ermenilerinin Moğollarla yaptıkları bu müzakereler son derece dikkat çekicidir. Ermeniler, geniş ticaret ağları sayesinde Moğollara bölgenin iç ve dış meseleleri hususunda önemli bilgiler aktardılar. Ermeniler, Anadolu'da daha öncesinde Haçlı ordularına yaptıkları rehberliği artık Moğol müfrezeleri için yapmaya başlamışlardı. Moğollar, Kilikya Ermenilerinin, çevresini saran düşman Müslüman devletlerle sürekli çatışan ve güçlü bir müttefike ihtiyaç duyan küçük bir Hristiyan devlet olduğunu biliyorlardı. Batıda, Memluk ve Selçuklu gibi kuvvetli devletlerin bulunduğu bir genişleme istikametinde Kilikya Ermenileri gibi sadık bir vassala güvenmek Moğollar için de avantajlı olmuştur. İşte bu durum Moğol-Ermeni ittifakının ilk aşamasını başarıya ulaştırmıştır. Büyük Han Güyük, Kilikya Ermeni heyeti ile Ermeni prenslerine kimsenin baskı yapmayacağını ve onların krallıklarını korkusuzca yönetebileceklerini güvence altına alan bir emirname mühürlemiştir.⁶⁰

Sımbat Karakurum'u ziyareti esnasında, eniştesi olan Kıbrıs Kralı Henry'ye, 1247 yılında Semerkand yakınlarında bir mektup yazmıştır. Bu mektupta doğuda çok sayıda Hristiyan'ın bulunduğu bahseden Sımbat, bu Hristiyanların Moğol hanının himayesine girerek, her türlü ibadetlerinde özgürlüğe kavuştuklarını anlatmıştır. Aynı zamanda Moğol Hanı ve tebaasının da Hristiyan olmaya başladığını yazmıştır.⁶¹

Moğollara giden ilk Hristiyanlar Ermeniler olmamıştır. Ermeni komutanı Sımbat'tan önce Papa IV. Innocent, Baycu ve Güyük'ü ziyaret etmek üzere heyetler yollamıştı. Bu heyetlerden en önemlisi ünlü İtalyan Fransisken rahip Jean de Plano Carpini başkanlığındaki misyoner heyet olmuştur.⁶² Bu ilk münasebetler Avrupa'nın Moğollarla bir ittifak arayışından çok, böylesine büyük bir istilayı gerçekleştiren kuvveti tanımaya ve durdurmaya yönelik beyhude diplomatik girişimlerdi. Nitekim Güyük Han, Papa IV. Innocent'e 11 Kasım 1246'da yazdığı cevabi mektubunda, yalnızca kendisinin ve diğer Hristiyan kralların itaat etmesi halinde Moğolların istilayı durduracaklarını söyleyerek papalığın diplomatik girişimlerinin sonuçsuz olacağını göstermiştir. İşte Moğol işgal

⁵⁷ Sımbat, *Başkumandan Sımbat Vekayinamesi*, s. 88.

⁵⁸ Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 279.

⁵⁹ Hrant D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, C. 1, S. 1 (1950), s. 410.

⁶⁰ Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, s. 84.

⁶¹ Henry Yule, *Cathay and the Way Thither, Vol I*, ed. H.Cordier, The Hakluyt Society 1915, s. 162.

⁶² Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001.

hareketlerinin Türk-İslam devletleri üzerine yönlendirilmesinde ve Hristiyanlığın menfaatleri doğrultusunda kullanılmasında en kayda değer faaliyetler Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Sımbat'a verilen imtiyazlara karşılık olarak Güyük Han, Kilikya Ermeni baronu Hetum'un itaatini arz etmek üzere Moğol sarayını ziyaret etmesi gerektiğini bildirmişti.⁶³ Ancak Güyük Han'ın kısa süre sonra ölümü (1248) bu seyahati geciktirmiştir. 1251 yılında yerine Cengiz'in küçük oğlu Tuluy'dan torunu Mengü geçmişti. Hem yeni hanı tebrik etmek hem de geciken itaatini arz etmek üzere Hetum bir köle kıyafeti içerisinde kimliğini gizleyerek Mengü Han'ın karargahını ziyaret etmiş ve ondan hüsnü kabul görmüştür. Mengü Han'a Moğollar ile Hristiyanlar arasında barış ve dostluğun hâkim olması, kutsal toprakların Müslümanlardan alınarak Hristiyanlara devredilmesi, Selçukluların işgal ettiği toprakları kendilerine verilmesi ve Abbasi halifesi ile savaşılması gibi teklifler iletmiştir. Hatta Mengü Han'a tebaası ile Hristiyan olması teklif etmiştir.⁶⁴ Mengü Han Hetum'a tüm kiliselere ayrıcalıklar içeren bir yarlık vererek, kendisini Moğollara hızlı ve içten bir şekilde adadığı için ödüllendirilmiştir.⁶⁵ Böylelikle Ermeni krallığı sadece Moğol yıkımından kurtulmamış aynı zamanda bu istiladan çok olumlu faydalar edinmiştir. Hetum artık Moğollar katında Hristiyanların önde gelen lideri konumuna yükselmiştir.⁶⁶ Bundan böyle Ermeniler, Moğolların Ön Asya'da giriştikleri tüm işgallerde ön sırada yer almışlardır. Mengü Han tarafından İsmaililer, Abbasiler ve Memlukler üzerine gönderilen Hülagü'nün Ortadoğu'ya geldiği vakit Hethum ona Suriye istilasında sadık bir yardımcı görevi görmüştür. Öyle ki Hethum'a ünlü Moğol kumandanı Kit Buga'nın öldüğü Ayn Calut yenilgisinden sonra bile Torosların batı kesimindeki bazı stratejik öneme sahip alanlar verilmiştir. Bunlar arasında Maraş gibi Suriye ve Kuzeyin iletişimini sağlayan yerleşimler vardı. Böylece Ermeni Krallığı Moğollarla yaptığı ittifak sayesinde en büyük sınırlarına ulaşmıştır.⁶⁷

Kafkaslarda Moğollara karşı kısa süreli bir mukavemet şeklinde başlayan ve daha sonra zorunlu bir tabiiyetle devam eden ilk Moğol-Ermeni ilişkileri çok kısa bir süre içerisinde bilhassa Selçuklu tebaası olarak yaşayan Kilikya Ermenileri vasıtasıyla gönüllü bir vasallığa dönüşmüştür. Böylece Ermeniler hem bölgedeki varlıklarını sürdürmeye devam etmişler hem de bölgede meydana gelen siyasi olaylara da birinci derecede müdahale şansı elde etmişlerdir.⁶⁸ Ermeniler Moğol hâkimiyetinde yüz yıldan uzun bir süre boyunca hayırlı bir dönem yaşamışlardır. Daha Kafkasya'da ilk göründükleri andan itibaren başlayan ve Hülagü Han'ın 1258'te başlattığı işgallerde ön sırada yer alan Ermeni

⁶³ Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, s. 84.

⁶⁴ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 278.

⁶⁵ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, s. 230,233; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 25; Gregory Abû'l Farac, *Chronicon Syriacum, Abû'l Farac Tarihi*, s. 563.

⁶⁶ S. Sertel, *XI. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni ilişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006, s. 55.

⁶⁷ Angus Stewart, "The Assassination of King Het'um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians", *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. XV, S. I (2005), s. 47.

⁶⁸ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 204.

desteğiyle zirvesine ulaşan Moğol-Ermeni ittifakından başta Ermeni din adamları olmak üzere, Ermeni tacirler ve işgallerden ele geçirilen ganimetten pay alabilen bazı lordlar faydalanmışlardır.⁶⁹

Ermeniler, Moğolların öncülüğünde Selçuklu ve Memluk kuvvetlerinin yanı sıra bölgede birçok Müslüman idaresine karşı başarılı hamleler yapmışlardır. Başlangıcında Müslümanlar için Ön Asya’da zulümden başka bir şey getirmeyen Moğol istilası, Hristiyanlar tarafından fırsata çevirilen bir süreç olmuştur. Urfalı Vahram bu süreci “*Tanrı göğün kapılarını açtı ve yeryüzü verimli bir cennete döndü*” sözleriyle betimlemiştir. Ermenilerin bu talihi Memluklerin Moğolları 1260 yılında Ayn Calut savaşında mağlup etmeleri ile başlayan ve Moğolların geri çekilmesi ile sonuçlanan tarihi süreçle değişmiştir. Moğolların Ön Asya’da gerçekleştirdiği hemen hemen tüm işgal ve katliamlarda ön sırada yer alan Ermeniler, Moğolların geri çekilmeye başlamasıyla yalnız kalmışlardır. Urfalı Vahram, Allah’ın bir cezası olarak gördüğü Mısır’ın köle hükümdarınının Hristiyanların üzerine yürümesini, Kilikya’da yerleşik Ermenilerin Moğol yönetiminde sulh ve barış içerisinde yaşarken düştükleri gafletten ve bölge halklarına karşı takındıkları küstahça tavırdan ileri geldiğini nakletmiştir.⁷⁰

Miladi I. yüzyılda yaşamış olan Romalı tarihçi Tacitus “*Ambigua gens (acayıp halk)*” olarak nitelendirdiği Ermenilerin eskiden beri, tıpkı coğrafyaları gibi ulusal karakterlerinin de tuhaf özellikler sergilediğini kaydetmiştir. Onların bir yandan Roma’dan nefret ederken diğer yandan komşuları Partları kıskandıklarını ve sık sık fikir ayrılığı yaşadıkları tarafa karşı, diğerinin yanında yer alarak bu iki imparatorluk arasında var olduklarını kaydetmiştir.⁷¹ XI.-XIII. yüzyıllar arasında Haçlı seferlerinin Türkiye’ye yönelmesinde de Ermenilerin önemli bir rolü olmuştur. Selçuklu ve Bizans devletleri arasında sıkışmış konumda bulunan Ermeni prenslikleri bağımsızlıklarını kazanabilecekleri umuduyla Haçlılara kucak açmışlar ve Anadolu’nun yakılıp yıkılmasında onların yanında yer almışlardır.⁷² XIII. yüzyıldan itibaren yine Türkiye topraklarında bağımsız bir devlet kurma amacıyla güçlü olanın yanında konumlanmışlardır. Böylece başta Selçuklular ve Ön Asya’daki İslam devletlerine karşı Moğollarla işbirliği yaparak, Moğolların işlediği katliamlara aktif bir şekilde yardım etmişlerdir. Ermeni ulusu Birinci Dünya Savaşında da aynı amaçlar doğrultusunda yüzlerce yıldır tebaası olarak yaşadıkları Osmanlı Devleti’ne karşı bir iç cephe oluşturmuştur. Onların kimi zaman dini kimi zaman siyasi sebeplerle Ön Asya’daki siyasi güçler arasında sürekli taraf değiştirmesi tarihlerinde bir çok felaketi tecrübe etmelerinin de başlıca sebebi olmuştur.

⁶⁹ Bedrosian, “Armenia During the Seljuk and Mongol Periods”, s. 261.

⁷⁰ Vahram, *Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia*, çev. Charles F. Neumann, London 1831, s. 49.

⁷¹ Tacitus, *The Histories: Books IV-V, The Annals: Books I-III*, çev. Clifford H. Moore, John Jackson, Harvard University Press, London 1962, ss. 472–75.

⁷² Haçlı seferleri sırasında Ermenilerin faaliyetleri için bkz. Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, ss. 105–10.; Zeynep İnan, “I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler-Ortaçağ*, 2014, C. II, ss. 211–307.

KAYNAKÇA

- Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- Andreasyan, Hrant D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, C. 1, S. 1 (1950), s. 401–38.
- Bedrosian, Robert, “Armenia During the Seljuk and Mongol Periods”, *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, ed. Richard G.Hovannisian, St. Martin’s Press, New York 1997, C. 1 , ss. 241–73.
- Bournoutian, A. Atamian, “Cilician Armenia”, *The Armenian People From Ancient to Modern Times Vol. I*, ed. Richard G.Hovannisian, St. Martin’s Press, New York 1997, s. 273–93.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.
- D’ohsson, A. Konstantin, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yay., İstanbul 2008.
- Dashdondog, Bayarsaikhan, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, Brill, Leiden 2011.
- Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, *Tarihu Muhtasari`d-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yay., Ankara 2011.
- Ersan, Mehmet, “Ermenilerin Nazarında Haçlılar”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. M. Metin Hülâgü, Ankara 2014, C. II , ss. 203–10.
- , *Selçuklular Zamanında Anadolu`da Ermeniler*, TTK Yay., Ankara 2007.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Gazi Üniversitesi 2008.
- Gregory Abû’l Farac, *Chronicon Syriacum, Abû’l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999.
- Grousset, René, *Stepler İmparatorluğu*, çev. Halil İnalçık, TTK Yay., Ankara 2011.
- Heyd, Wilhelm, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yay., İstanbul 2000.
- İbn Bibi, *el-Evamiru`l-Alaiyye fi`l-Umuri`l-Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fi`l-Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydın, Ahmet Ağırakça, Bahar Yay., İstanbul 1987.
- İnan, Zeynep, “I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler-Ortaçağ*, 2014, C. II , ss. 211–307.
- Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001.
- Kafalı, Mustafa, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *Tarih Dergisi*, S. 25 (1971), s. 179–88.
- Kaşgarlı, Mehlika, *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990.
- May, Timothy, *Chormaqan Noyan: the first Mongol military governor in the Middle*

- East*, Indiana University, Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies 1996.
- , *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- Minorsky, Vladimir, “Tiflis”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, y.y.
- Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1937.
- Oktaç, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara 2011.
- Prezbindowski, Lauren, *The Ilkhanid Mongols, the Christian Armenians, and the Islamic Mamluks : a study of their relations, 1220-1335*, Louisville University, Master of Arts in Department of History 2012.
- Roux, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- Sertel, S., *XI. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni ilişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006.
- Sevim, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yay., Ankara 2002.
- Simbat, Gundstabl, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1946.
- Sinor, Denis, “The Kitan and the Kara Khitay”, *History of Civilizations of Central Asia, Vol.IV*, ed. M. S. Asimov, C. E. Bosworth, Paris 1998, s. 227–42.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1957.
- Stewart, Angus, “The Assassination of King Het’um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. XV, S. I (2005), s. 45–61.
- Sümer, Faruk, “İğdiş”, *TDVİA*, 2000, C. 21, ss. 524–25.
- Tacitus, *The Histories: Books IV-V, The Annals: Books I-III*, çev. Clifford H. Moore, John Jackson, Harvard University Press, London 1962.
- Taneri, Aydın, *Harezmşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.
- Temir Ahmet, (çev.), *Manghol-un Niuça Tobça’an, Moğolların Gizli Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1986.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Uzluk Feridun Nâfiz, (çev.), *Anonim Selçuknâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, Örnek Matbaası*, Ankara 1952.
- Vahram, *Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia*, çev. Charles F. Neumann, London 1831.
- Yule, Hanry, *Cathay and the Way Thither, Vol I*, ed. H.Cordier, The Hakluyt Society 1915.

- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlılar”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. V, ss. 67–74.
- , *İlhanlılar Tarihi- I (Kuruluş Devri)*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994.